

Літаратура

1. Беларуская граматыка : у 2 ч. / Ін-т мовазнаўства АН БССР ; пад рэд. М. В. Бірылы, П. П. Шубы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985–1986. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – 431 с.
2. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / укл. Н. Давыдзенка ; прадр. У. Някляева. – Выд. 2-е. – Мінск : Кнігазбор, 2014. – 385 с.
3. Граматыка беларускай мовы : у 2 т. / рэд. К. К. Атраховіч (Крапіва), М. Г. Булахаў, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1962–1966. – Т. 1. : Марфалогія, 1962. – 680 с.
4. Замовы / АН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; уклад., сістэм. тэкстаў, уст. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч; рэдкал.: А. С. Фядосік [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.
5. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2007–2009. – Ч. 1 : Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – 351 с.
6. Летучий, А. Б. Типология лабильных глаголов / А. Б. Летучий. – М. : Языки славянской культуры, 2013. – 384 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Совет. энцикл., 1990. – 682 с.
8. Мечковская, Н. Б. Ранние восточнославянские грамматики / Н. Б. Мечковская ; ред. А. Е. Супрун. – Минск : Университетское, 1984. – 158 с.
9. Тарашкевіч, Б. А. Беларуская граматыка для школ / Б. А. Тарашкевіч. – Выд. 5-е, перароб. і пашыр. – Вільнюс : Б.в., 1929. – 132 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Ін-т мовазнаўства АН БССР ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984.

Т.А. Грачыха

(дацэнт кафедры рускай мовы як замежнай
ВДУ імя П.М. Машэрава)

ДЫЯЛЕКТНЫЯ АДРОЗНЕННІ НАМІНАЦЫЙ ГУСЦЯРЫ Ў ГАВОРКАХ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Вывучэнне тэматычных і лексіка-семантычных груп слоўнікавага складу мовы з’яўляецца актуальным у мовазнаўстве. Дыялектныя назвы рыб уваходзяць у іхтыялагічную падсістэму народных гаворак і характарызуюцца разнастайнасцю ў абазначэнні яе відавога складу. У найменнях рыб выразна прасочваюцца дыялектныя лексічныя супрацьстаўленыя адрозненні ў гаворках, дзе бытуюць раўназначныя эквіваленты. Для такога прадстаўніка іхтыяфаўны сям’і Карпавых, як гусцяра, у дыялектнай мове Віцебшчыны пашыраны ўласналексічныя, лексіка-фанематычныя, лексіка-словаўтваральныя, лексіка-семантычныя супрацьстаўленыя адрозненні.

Моўны аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што на тэрыторыі Віцебшчыны распаўсюджаны наступныя ўласналексічныя адрозненні (дублеты) у абазначэнні гусцяры:

Гусцяра ж. гар., беш., чаш., в.-дзв., глыб. [4,с.12]; в.-дзв., brasл. [17,1] – *ласкір* м. ушац., мёр. [4, с.12] – *сухарэбрыца* ж. – паўночна-заходняя зона [9,

с. 72; 4, с.12] – *сівушка* ж. – паўночны рэгіён [4, с.12; 8, с.68] – *цераха* ж. пол. [4, с.12] – *лётка* ж. – паўночны рэгіён [8, с.68; 16, с.223] – *кромпл* м. – паўночны рэгіён [8, с.68]. Параўн.: рус. *густера* [15, с.64]; польск. *guszczora, gusciora*, ням. *Guster* [14, с.16]; польск. *krap, kromp, krapia* [14, с.16]; укр. палес. *плоскуша, плоска рыба, ласкір, ласкіра, ласкірка* [5, с. 9-11]; бел. дыял. *ласкірка, пласкірка* [18, 2]; *сухарэбра, цераха, леішчаўка, лятун, ласкотка, летка, сівушка* [10, с. 57]; *губар, пласкір, кромп* [18, 2; 6, с. 97]; *гусцяра (усцяра), гусцёрка (усцёрка), гусцярва, усцюр, лупар, лускерка* [9, с.72]; бел. палес. *лескоўка, ляскоўка, ласкір, пласкір, плескаўка, леішчаўка, леішчавочак* [11, с.169]; заходнепалес. *крупель, кругель, круглік* [9, с.72].

Лексемы *кромп, кромпл* – паланізмы, ад прасл. малы, кароткі [13, с.104]. Паводле А.С.Герда, найменне *гусцяра* з’яўляецца старажытным запазычаннем з германскіх моў у паўночнаславянскія дыялекты праславянскай мовы [3, с.20]. В.Т. Каламіец лічыць яго старажытным рэгіянальным субстратам усходніх і заходніх славян [12, с.88-89].

Лексіка-фанематычныя адрозненні ў абазначэнні гусцяры ў гаворках Віцебшчыны ўтвараюць шмат полінайменных радоў:

Гусцёрка ж. – паўночны рэгіён [9, с.72; 2, с.220]; брасл., леп., шарк. [4, с.12; 17, 1] – *усцёрка* ж. сен. [4, с.12] – *сцёрка* ж. – паўночны рэгіён [4, с.12; 9, с.72]. Параўн.: бел. *гусцёрка (усцёрка)* – паўднёвы рэгіён, *сцёрка* – паўночны рэгіён [18, 2; 9, с. 72].

Гусцера ж. мёр. [4, с. 12]; в.-дзв., брасл. [17, 1; 16, с. 223] – *гусцяра* ж. гар., беш., чаш., в.-дзв., глыб. [4, с. 12]; в.-дзв., брасл. [17, 1] – *гусьціра* ж. пол. [2, с. 220] – *гусцёра* ж. брасл. [4, с. 12] – *усцяра (усцера)* ж. сен., пол., чаш. [9, с. 72; 4, с. 12]. Параўн.: бел. *гусцяра (усцяра), гусцярва* – паўднёвы рэгіён [17,1; 9, с. 72].

Гусцёрыня ж. брасл. [4, с.12] – *гусцёрына* ж. – паўночны рэгіён [9, с. 72].

Ласкурына ж. ‘вялікая гусцяра’ глыб. [4, с. 12] – *ласкуръна* ж. ‘тж’ пол. [2, с. 223].

Ласкір м. ‘гусцяра’ ушац., мёр. [4, с. 12] – *ляскір* м. беш. [4, с. 12] – *лускар* м. – паўночны рэгіён [9, с. 72]. Параўн.: назвы *ласкір, пласкір* адзначаны ў Чэрыкаўскім раёне [9, с. 72].

Ласкірка ж. – паўночны рэгіён [4, с. 12] – *лускерка* ж. – паўночны рэгіён [16, с.223] – *пласкурка* ж. паст. [4, с. 12]. Параўн.: бел. *пласкірка* – паўднёвы рэгіён [4, с. 12].

Цераха ж. пол. [4, с. 12] – *чароха (череха)* ‘рыба’ арш. [19, с.215].

Фанематычныя адрозненні тлумачацца рознымі тыпамі акання (недысімілятыўным і дысімілятыўным) у заходняй і ўсходняй групавых гаворак Віцебшчыны. У некаторых населеных пунктах назіраецца з’ява эферэзы – адпадзенне пачатковых гукаў: *усцера, усцёрка, сцёрка*.

Акцэнтныя адрозненні ў складзе фанематычных утварылі некалькі варыянтных радоў:

Гусцяра ж. [9, с. 72; 4, с. 12] – *гусцяра* ж. пол. [4, с. 12].

Ласкурына ж. ‘вялікая гусцяра’ глыб. [4, с. 12] – *ласкурына* ж. ‘тж’ глыб. [4, с. 12].

Лексіка-словаўтваральныя адрозненні ў дыялектных назвах гусцяры ўтвараюць некалькі радоў аднакаранёвых сінонімаў з рознымі суфіксамі:

Гусцёра ж. брасл. [4, с. 12] – *гусцёрка* ж. – паўночны рэгіён [17, 1]; брасл., леп., шарк. [4, с. 12]. Параўн.: бел. *гусцёрка (усцёрка)* – паўднёвы рэгіён [9, с. 72].

Ласкір м. ушац., мёр. [4, с. 12] – *ласкурына* ж. пол., глыб. [4, с. 12] – *ласкірка* ж. – паўночны рэгіён [4, с. 12].

Сухарэбрыца ж. – паўночна-заходняя зона [9, с. 72] – *сухарэба* ж. – паўночна-заходняя зона, Віленскі рэгіён [9, с. 72]. Параўн.: назва *сухашчэпка* адзначана ў Чэрыкаўскім раёне [9, с. 72].

Лексіка-словаўтваральныя адрозненні ствараюць таксама варыянты намінацый з адрозным граматычным родам:

Цераха ж. пол. [4, с. 12] – *церах* м. глыб. [4, с. 12]. Параўн.: бел. *цяроха звычайная* [1, с. 7].

Лексіка-семантычныя адрозненні звязаны з нераспазнаваннем падобных знешне прадстаўнікоў іхтыяфаўны адной сям’і: невялікага ляшча і гусцяры.

Усцяра ж. ‘гусцяра’ – *усцяра* ж. ‘падлешчык’ паст. [17, 4].

У дадзенай структуры супрацьстаўленых адрозненняў пераважаюць фанематычныя варыянты, шмат налічваецца дублетаў. Гэта звязана з узаемадзейненнем гаворак і моў паміж сабой, з багатымі словаўтваральнымі і фанетычнымі асаблівасцямі гаворак. Для гаворак Віцебшчыны найбольш характэрна старажытная назва *гусцяра* і яе відазмяненні. Дадзеная намінацыя з’яўляецца навуковым іхтыялагічным номенам. Выкарыстанне ў якасці номенаў назваў *цяроха звычайная*, *ласкірка* [1, с.7] ускладняе сітуацыю з унармаваннем беларускай заалагічнай наменклатуры.

Скарачэнні раёнаў

Арш. – Аршанскі, беш. – Бешанковіцкі, брасл. – Браслаўскі, в.-дзв. – Верхнядзвінскі, віц. – Віцебскі, гар. – Гарадоцкі, глыб. – Глыбоцкі, докш. – Докшыцкі, леп. – Лепельскі, мёр. – Мёрскі, паст. – Пастаўскі, пол. – Полацкі, рас. – Расонскі, сен. – Сенненскі, ушац. – Ушацкі, чаш. – Чашніцкі, шарк. – Шаркаўшчынскі, шум. – Шумілінскі.

Літаратура

1. Анаціраваны спіс хрыбетных жывёл Беларусі: Метадычныя рэкамендацыі / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага. – Мінск, 1993. – 42 с.

2. Баханькоў, А.Я. З рыбалоўнай лексікі Полаччыны / А.Я. Баханькоў // 3 народнага слоўніка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – С. 218-225.

3. Герд, А.С. Проблемы формирования научной терминологии. (На материале русских научных названий рыб): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 660 / А.С. Герд; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л., 1968. – 27 с.

4. Грачыха, Т.А. Дыялектны тэматычны слоўнік іхтыя- і герпетафауны Беларускага Паазер’я / Т.А. Грачыха. – Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2006. – 31 с.

5. Дейниченко, Н. П. Зоологическая лексика в восточно-полесском говоре украинского языка: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / Н.П. Дейниченко; Киев. гос. пед. ин-т. – Киев, 1985. – 22 с.
6. Жуков, П.И. Рыбы бассейна Немана. (В пределах Белорусской ССР) / П.И. Жуков – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1958. – 191 с.
7. Жуков, П.И. Рыбы Белоруссии / П.И. Жуков. – Минск: Наука и техника, 1965. – 415 с.
8. Жуков, П.И. Определитель рыб Белорусской ССР. (Справочник для практ. работников) / П.И. Жуков. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1960. – 123 с.
9. Жывёльны свет: Тэматычны слоўнік / склад. В.Дз. Астрэйка і інш.; рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мн.: Беларуская навука, 1999. – 239 с.
10. Інструкцыя па збіранню матэрыялаў для складання абласных слоўнікаў беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск, 1960. – Вып. II.
11. Кривицкий, А.А. Из словаря полесских рыбаоловов / А.А. Кривицкий // Полесье. – М.: Наука, 1968. – С. 162-174.
12. Коломиец, В.Т. Происхождение общеславянских названий рыб: К IX Междунар. съезду славистов / В.Т. Коломиец. – Киев: Наук. думка, 1983. – 159 с.
13. Лексічныя ландшафты Беларусі: Жывёльны свет. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 255 с.
14. Mocarska-Kowalska, A. Słownictwo Warmii i Mazur. Rybołówstwo / A. Mocarska-Kowalska // Studia Warmińsko-Mazurskie. – Wrocław – Warszawa. – Krakow: Wyd-wo PAN, 1963. – Nr. 10. – 79 s.
15. Радкевич, В.А. Биологическая терминология и номенклатура: Словарь русско-белорусский-латинский, белорусско-русский / В.А. Радкевич, Л.М. Вардомацкий, А.А. Лешко; лингв. ред. Н.В. Бирилло. – Минск., 1993. – 479 с.
16. Сапуновъ, А. Рѣка Западная Двина (историко-географический обзоръ) / А. Сапуновъ. – Витебскъ: Типо-Литогр. Г.А. Малкина, 1893. – 512 с.
17. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979-1986.
18. Энциклапедыя прыроды Беларусі: у 5 т. / гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск, 1983-1986.
19. Яшкін, І.Я. Мясцовая беларуская лексіка 1851-1974 гадоў у матэрыялах фондаў аддзела рукапісаў навуковай бібліятэкі Вільнюскага універсітэта / І.Я. Яшкін // Acta Baltico-slavica 22. SOW. – Warszawa, 1994. – С. 147-220.

Т.А. Гугалінская

(настаўнік беларускай мовы і літаратуры
ДУА “Верхнядзвінская гімназія”)

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Ў ВЫКЛАДАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Вывучэнне літаратуры ў школе – працэс складаны і творчы. Літаратуру немагчыма вывучаць толькі як звычайны прадмет школьнай праграмы, бо літаратура – гэта і навука, якую М. Горкі назваў “чалавеказнаўствам”, і адзін з галоўных відаў мастацтва. Зразумець сваеасабліваць літаратуры як навукі і мастацтва дапамагаюць